

Багаденко Ірина Петрівна,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
начальник відділу ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-3350-4411

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ ТА ДОКУМЕНТУВАННЯ ПРОТИПРАВНИХ ДІЯНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТАТТЕЮ 301 КК УКРАЇНИ, ЩО СКОЮЮТЬСЯ ВІДНОСНО ДІТЕЙ

У статті розкривається сучасна тенденція до поширення протиправних діянь у сфері статевої свободи та статевої недоторканості, а також у сфері моральності, жертвами яких стають діти. Зазначене посилює роль підрозділів поліції, покликаних запобігати та припиняти будь-які протиправні діяння стосовно дітей.

Розглядаються сучасні методи та способи вчинення протиправних діянь відносно дітей, які включають використання електронних засобів зв'язку та мережі Інтернет (як наприклад, дитяча порнографія, розбещення, не криміналізовані протиправні діяння, іменовані як секстинг, грумінг тощо).

Ключові слова: кримінальні правопорушення проти моральності; ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів; неповнолітні; виявлення та документування; підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України.

Брутальний вплив на свідомість дитини у сфері статевих стосунків тягне за собою формування спотвореного та збоченого сприйняття сексуальних відносин між людьми. Так, особливо небезпечними проявами протиправних діянь, передбачених ст. 301 КК України, є залучення неповнолітніх (малолітніх), яких використовують не лише в якості знаряддя цих протиправних діянь, а й власне об'єкту сексуального насильства, розбещення, сексуальної експлуатації тощо.

Дослідженням злочинів проти моральності займалися такі вчені, як: П.П. Андрушко, Ю.В. Баулін, В.В. Вітвицька, В.Т. Дзюба, О.О. Дудоров, О.М. Костенко, В.В. Кузнецов, В.О. Навроцький, В.І. Осадчий, А.В. Савченко, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк, С.С. Яценко та ін.

В основному роботи згаданих науковців присвячені питанням кримінальної відповідальності цієї категорії кримінальних правопорушень та особливостям досудового розслідування. Водночас, якщо говорити про особливості виявлення та документування кримінальних правопорушень проти моральності, які вчиняються по відношенню до дітей, слід наголосити на ролі підрозділів ювенальної

превенції на стадії досудового розслідування, в тому числі у призмі взаємодії з іншими підрозділами поліції.

Мета статті – відобразити особливості діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України у сфері виявлення та документування протиправних діянь, передбачених ст. 301 КК України, що скоюються відносно дітей.

Стаття 301 КК України передбачає відповідальність за ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів. Зокрема, ввезення в Україну творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру з метою збуту чи розповсюдження або їх виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою, або їх збут чи розповсюдження, а також примушування до участі в їх створенні. Кваліфікованими видами зазначеного протиправного діяння відносно дітей є: збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру (ч. 2); ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру, що містять дитячу порнографію, або примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, зображень або кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру (ч. 4).

Нормами Закону України “Про захист суспільної моралі” надається визначення таких понять, як: порнографія, дитяча порнографія, продукція порнографічного характеру, продукція еротичного характеру тощо. Крім цього, наказом Міністерства культури України від 16.03.2018 № 212 затверджено Критерії віднесення продукції до такої, що має порнографічний характер. На практиці для вирішення питання про те, чи є певні зображення, кіно- та відеофільми, друковані твори предметами зазначеного злочину, призначають відповідну експертизу. Так, у порядку Закону України “Про судову експертизу”, наказу МВС України від 17.07.2017 № 591 “Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України”, експертні установи (окремі фахівці) проводять на підставі запиту мистецтвознавчу експертизу, до числа об'єктів якої належать предмети антикваріату та твори мистецтва, а саме: монументального та станкового живопису, графіки, декоративно-ужиткового мистецтва, пам'ятки архітектури, скульптури, дрібної пластики, музичні інструменти, нотна література; друкована продукція, аудіо- та відеозаписи, фотографія. При цьому основним із завдань мистецтвознавчої експертизи є визначення відповідності продукції вимогам законодавства про захист суспільної моралі. Серед вирішуваних експертизою питань є такі: чи має інформація, що міститься на наданих на дослідження носіях інформації, порнографічний характер; чи належать надані на дослідження предмети до продукції порнографічного характеру; чи мають місце в наданому на дослідження творі (літературному, кінематографічному, театральному, видовищному) сцени порнографічного характеру; чи належить інформація, що міститься на наданих на дослідження носіях, до дитячої порнографії [1].

Згідно з ч. 1 ст. 5 Закону України “Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей” від 24.01.1995, ст. 2 Закону України “Про Націо-

нальну поліцію” від 02.07.2015, а також п. 2 р. 2 Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженої наказом МВС України від 19.12.2017 № 1044, підрозділи ювенальної превенції як уповноважені підрозділи органів Національної поліції, діючи в напрямі протидії злочинності в усіх її проявах стосовно дітей, у тому числі кримінальним правопорушенням проти моральності, повноважні виявляти осіб, які займаються виготовленням та розповсюдженням порнографічної продукції, видань, що пропагують насильство, жорстокість, сексуальну розпусту тощо [2].

Зважаючи на перехід згаданої продукції з поліграфічного простору та касетної індустрії до електронного (кібер-) простору, насиченого цифровими (відео-) зображеннями, з переважаючими можливостями об'ємного й стрімкого розповсюдження відповідної продукції, а також можливостями безконтактної (дистанційної) участі у цьому виді забороненої діяльності, зловмисники перетворились на кіберзлочинців. Здійснення попередження та протидії кримінальним правопорушенням, вчинення яких передбачає використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, відноситься до основних завдань підрозділу кіберполіції Національної поліції України. Тому взаємодія з цим підрозділом для працівників ювенальної превенції є вкрай важливою і необхідною під час виявлення та документування діянь, передбачених ст. 301 КК України.

Крім цього, важливість такої взаємодії підтверджується ще й тим фактом, що зазначене кримінальне правопорушення має підвищену латентність, і жертва, зважаючи на всі особливості та обставини, не завжди може / не завжди усвідомлює / не завжди хоче повідомити правоохоронні органи. На практиці непоодинокими є випадки, коли пошук здійснюється не від жертви до зловмисника / результатів злочинної діяльності (в даному випадку – розповсюдження порнографічної продукції та примушення до участі у створенні порнографічної продукції), а від зловмисника / результату злочинної діяльності до потенційних жертв. А для цього працівники поліції повинні мати необхідні знання та технічні можливості. Як наприклад, працівники кіберполіції виявляють в анонімному сегменті Інтернету протиправний контент з ознаками дитячої порнографії, встановлюють користувача, а вже потім виходять на неповнолітніх жертв, примушених до участі у створенні (відео-) зображень порнографічного характеру [3].

Водночас варто пам'ятати, що діяння, передбачені ст. 301 КК України, можуть слугувати фоновим фактором (так би мовити, підготовкою) для вчинення у майбутньому інших кримінальних правопорушень проти моральності (ст.ст. 302, 303, 304 КК України), а також кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей (ст.ст. 152, 153, 155, 156 КК України), наприклад: статевим зносинам з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155 КК України), може передувати систематичне надсилання їй (переважно через месенджер соціальних мереж) фото-та / або відео зображень порнографічного характеру (ч. 2 ст. 301 КК України) або зображень, що містять дитячу порнографію (ч. 4 ст. 301 КК України);

з метою розбещення дитини (ст. 156 КК України) зловмисник може демонструвати останній фото-та / або відео зображень порнографічного характеру (ч. 2 ст. 301 КК України) або зображень, що містять дитячу порнографію (ч. 4 ст. 301 КК України) тощо.

Таким чином, для запобігання вчинення інших протиправних діянь відносно дітей працівникам ювенальної превенції вкрай важливо своєчасно виявляти 1) збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру; а також 2) ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру, що містять дитячу порнографію, або примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, зображень або кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру.

Отже, виявленню таких діянь, як збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру (ч. 2 ст. 301 КК України), що містять дитячу порнографію, або примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, зображень або кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру (ч. 4 ст. 301 КК України), сприятимуть такі заходи:

1) систематичні бесіди з дітьми під час проведення планових зустрічей чи лекцій в освітніх закладах на предмет:

– можливого отримання через месенджер (електронну пошту тощо) чи перегляду зображень порнографічного характеру та / або зображень, що містять дитячу порнографію, з боку співучнів, друзів, знайомих або невідомих осіб;

– можливих випадків примушування до участі у створенні відеозображень порнографічного характеру (шляхом шантажу, обіцянки матеріальної винагороди тощо) з боку співучнів, друзів, знайомих або невідомих осіб;

2) систематичні бесіди з дітьми, які перебувають на профілактичному обліку, під час відвідування останніх за місцем проживання із зазначених вище питань;

3) розроблення анкет для анонімного опитування неповнолітніх на зазначену тематику з подальшим систематичним розповсюдженням в освітніх закладах (із попереднім узгодженням з учасниками освітнього процесу);

4) моніторинг соціальних мереж у тісній взаємодії із працівниками підрозділу кіберполіції на предмет розповсюдження інформації сумнівного характеру, що може завуальовано містити елементи порнографії / дитячої порнографії, пропозиції легкого заробітку для неповнолітніх тощо.

Отриманню зазначеної вище інформації можуть сприяти й інші заходи.

З моменту виявлення будь-якого із передбачених ч. 2 та / або ч. 4 ст. 301 КК України фактів здійснюється документування цих діянь. У випадку, якщо зазначені діяння вчинено з використанням електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку, потребується залучення до співпраці представників підрозділу кіберполіції.

Фіксацію свідчень потерпілої особи, як і у випадках із жертвами кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей,

доцільніше проводити в спеціально обладнаному для цього приміщенні – “зеленій кімнаті”, із залученням відповідного спеціаліста (психолога). Для уникнення повторних допитів та травмувань дитини-жертви варто підготувати максимально повний і детальний перелік питань, які б охоплювали всі можливі обставини вчиненого кримінального правопорушення. Орієнтовним переліком питань для жертви неправомірного діяння, передбаченого ч. 2, 4 ст. 301 КК України, може бути такий:

1) коли, де і за яких обставин жертва вперше переглядала фото-та / або відео зображення порнографічного характеру або зображення, що містять дитячу порнографію (одночасно здійснюється роз’яснення цих термінів у доступній для віку жертви формі), чи повторювались випадки із такими переглядами;

2) відношення жертви до змісту зазначених зображень (розуміння / усвідомлення змісту зображення, його належності до категорії неправомірного / забороненого в обігу, непристойного, шкідливого; які почуття викликає (цікавість, захоплення, огиду, сором, страх) тощо);

3) чи знає жертва джерело розповсюдження зображень (від кого одержує ці твори, будь-які відомості про цю особу);

4) чи розповідала жертва кому-небудь про те, що бачила;

5) чи отримувала жертва пропозиції (в тому числі шляхом обману, шантажу або обіцянки матеріальної винагороди) взяти участь у створенні порнографічної продукції (коли, де, за яких обставин, скільки разів, від кого саме);

6) чи погодилась жертва на пропозиції взяти участь у створенні порнографічної продукції; якщо так, то коли, де, за яких обставин це відбувалось, скільки разів, за участю яких осіб; які технічні засоби, знаряддя та способи створення порнографічної продукції використовувались при цьому;

7) чи було завдано їй будь-яку шкоду (моральну, фізичну, матеріальну) під час участі у створенні порнографічної продукції, якщо так, то яку саме (наприклад, ушкодження на тілі, одязі тощо);

8) в якій формі здійснювалось створення порнографічної продукції, чи чинила жертва опір, чи не застосовувались спиртні напої або наркотичні засоби для подолання її опору;

9) чи жила жертва раніше статевим життям, якщо так, то коли в останній раз мала статеві зносини;

10) чи розповідала жертва кому-небудь про те, в чому вона брала участь і що з нею сталося;

11) чи відбувалось спілкування до чи після перегляду дитячої порнографії / участі у створенні порнографічної продукції зі злочинцем (особою (особами), яка демонструвала дитячу порнографію, або особою (особами), яка примушувала до участі у створенні порнографічної продукції), якщо так, то коли, де, за яких обставин, у якій формі (листування, зустрічі), скільки разів та з якою періодичністю;

12) чи володіє жертва будь-якою інформацією стосовно особи (осіб), яка демонструвала дитячу порнографію, або особу (осіб), яка примушувала до участі у створенні порнографічної продукції, чи може надати опис зовнішності;

13) чи збережені у жертви порнографічні зображення, а також листування зі злочинцем та інші питання.

Під час допиту (опитування) потерпілої особи встановленню також підлягають питання наявності в діяннях зловмисника (зловмисників), а також їх наслідках ознак інших кримінальних правопорушень проти моральності або кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей (ст.ст. 152, 153, 155, 156 КК України). Це є черговою особливістю виявлення та документування найпоширеніших протиправних діянь, передбачених ст. 301 КК України.

Для прикладу можна розглянути таку справу. Під час розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 301 КК України, в діях зловмисників були виявлено ознаки ч. 2 ст. 156 та ознаки ч. 4 ст. 152 КК України. Так, зловмисник неодноразово, діючи за попередньою змовою із невстановленою слідством особою, проживаючи в орендованій квартирі, ігноруючи встановлені правила поведінки в суспільстві, з метою отримання доходу, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи та бажаючи їх настання, діючи з прямим умислом, протиправно, примусив оголитися неповнолітню особу, після чого примусив продемонструвати свої статеві органи, маніпуляції із ними, в тому числі за допомогою сторонніх предметів, а також примушував неповнолітню до вступу у статевий акт з іншою особою, при цьому фіксуючи ці події на носій інформації за допомогою фотокамери марки “CANON”, чим фактично примусив взяти участь у створенні відеопродукції та фотопродукції порнографічного характеру [3].

Паралельно здійснюється вивчення особи жертви, способу та умов її життя, соціально-психологічного клімату у сім'ї, інформації про успішність та відвідуваність навчального закладу, перебування на профілактичному обліку, у контакті із законом тощо.

Нерідко зловмисники заздалегідь відбирають майбутніх жертв для примушування до участі у створенні порнографічної продукції серед дітей із сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах (батьки не працюють, є алкоголіками або наркотично залежними особами, такими, що притягувались до кримінальної / адміністративної відповідальності тощо). Або такі жертви обираються під час моніторингу соціальних мереж на предмет позиціювання статусу, інтересів, змісту репостів, сексуальної розкृतості тощо.

З урахуванням того, що не лише розповсюдження порнографічної продукції, а й примушування до участі у створенні порнографічної продукції може бути безконтактним з боку злочинця (наприклад, вимога власноруч сфотографувати свої статеві органи та надіслати їх через месенджер чи електронну пошту конкретному адресату), для встановлення особи злочинця та місця його активної злочинної діяльності потребується участь працівників підрозділу кіберполіції, які володіють необхідними для цього спеціальними знаннями та технічними можливостями. Таким чином, працівники кіберполіції беруть участь у документуванні зазначеного кримінального правопорушення.

Після встановлення особи злочинця (злочинців) для збирання інформації про умови та спосіб життя, характеристику за місцем проживання / роботи,

притягнення у минулому до адміністративної чи кримінальної відповідальності, перебування на обліках у правоохоронних органах та медичних установах тощо потребується також співпраця із дільничними офіцерами поліції та іншими працівниками поліції (оперативних підрозділів).

Крім цього, встановленню підлягає факт наявності повторності у вчиненні діянь, передбачених ч. 2, 4 ст. 301 КК України, а також наявності попередньої змови групою осіб або отриманням доходу у великому розмірі, оскільки це впливає на кваліфікацію таких діянь та відповідальність за їх вчинення.

Крім проведення допиту (опитування) особи (осіб), яка здійснювала збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру, або таких, що містять дитячу порнографію, або примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, зображень або кіно- та відео-продукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру, доказом злочинного діяння є також проведення мистецтвознавчої експертизи на предмет віднесення продукції до такої, що має порнографічний характер. Для цього здійснюється підготовка відповідного запиту.

Додатковими доказами є скріншоти/копії переписок у месенджерах, листувань електронною поштою тощо. Як зазначалось у попередніх підрозділах, на практиці суди можуть вимагати, щоб роздруківки, скріншоти переписок були завірені, наприклад, нотаріально.

Крім цього, важливими є свідчення можливих свідків, очевидців (за їх наявності).

Водночас на практиці подекуди виникають спірні питання стосовно підстав та умов взаємодії між підрозділами кіберполіції та підрозділами ювенальної превенції, розподілу співпраці тощо. Це відповідним чином впливає на якість збору доказів вчиненого протиправного діяння. Вирішенням зазначеної проблеми, на нашу думку, було б передбачення такої взаємодії в одному з відомчих нормативних актів (наприклад, в Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженої наказом МВС України від 07.07.2017 № 575) при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень зазначеної категорії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України: наказ МВС України від 17.07.2017 № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text> (дата звернення: 15.10.2020).

2. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text> (дата звернення: 15.10.2020).

3. Єдиний Державний Реєстр Судових Рішень, справа 554/10454/18. URL: <https://www.uacourt.openregister.info/kryminalni-spravy-z-01-01-2019-40438/provadzheniya-za-podannyam-pravookhoronnykh-organiv-za-klopotanniam-slidchogo-prokurora-ta-inshykh-osib-pro-40439/tymchasovyy-dostup-do-rechey-i-dokumentiv-40469?document=79070402> (дата звернення: 15.10.2020).

REFERENCES

1. About the statement of the Instruction on the organization of carrying out and registration of expert proceedings in divisions of Expert service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine: the Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine from 17.07.2017 No 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text> (Date of Application: 15.10.2020) [in Ukrainian].

2. About the statement of the Instruction on the organization of work of divisions of juvenile prevention of National police of Ukraine: the Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine from 19.12.2017 No 1044. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text> (Date of Application: 15.10.2020) [in Ukrainian].

3. Unified State Register of Judgments, case 554/10454/18. URL: <https://www.uacourt.openregister.info/kryminalni-spravy-z-01-01-2019-40438/provadhennya-za-podannyam-pravookhoronnykh-organiv-za-klopotanniam-slidchogo-prokurora-ta-inshykh-osib-pro-40439/tymchasovyy-dostup-do-rechey-i-dokumentiv-40469?document=79070402> (Date of Application: 15.10.2020) [in Ukrainian].

UDC 343.85:343.541-053

Bahadenko Iryna,

Head of the Department, State Research Institute MIA Ukraine,
Cand. Sci. (Law), Senior Researcher,
Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0002-3350-4411

FEATURES OF THE IDENTIFICATION AND DOCUMENTATION OF ILLEGAL ACTIONS PROVIDED BY ARTICLE 301 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE, WHICH ARE COMMITTED AGAINST CHILDREN

The UN Convention on the Rights of the Child (1989) emphasizes the need to ensure the protection of the child from psychological and physical violence, from obstacles to moral, spiritual and social development; sexual exploitation and sexual seduction, etc. The same provisions are contained in the Optional Protocol to the UN Convention on the Rights of the Child on the Sale of Children, Child Prostitution and Child Pornography (2000). The high societal danger of child pornography is also emphasized by the Cybercrime Convention (2001) and the EU Council Framework Decision on combating the sexual exploitation of children and child pornography (2003).

The current trend towards the spread of illegal acts in the field of sexual freedom and sexual integrity, as well as in the field of morality, in which children are victims, strengthens the role of police units to prevent and stop any illegal acts against children. As of today, the main role in this direction is assigned to juvenile prevention units in the system of the National Police of Ukraine. This, in particular, is regulated by the Instruction on the organization of work of juvenile prevention units of the National Police of Ukraine, approved by the order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 19.12.2017 № 1044.

At the same time, the specifics of the work of these units to identify and document illegal acts of this category necessitates cooperation with other police units,

© Bahadenko Iryna, 2020

as persons who commit criminal offenses against children are mostly adults with criminal experience. In addition, modern methods and means of committing illegal acts against children include the use of electronic means of communication and the Internet (such as child pornography, abuse, non-criminalized illegal acts, referred to as sexting, grooming, etc.).

Thus, taking into account the above, given the duration of the reform of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in general and the National Police of Ukraine in particular, as well as the imperfection of their regulations, the question of the role of juvenile prevention units in identifying and documenting these illegal actions against minors regarding interaction with other police units.

Keywords: criminal offenses against morality; import, production, sale and distribution of pornographic items; minors; detection and documentation; juvenile prevention units of the National Police of Ukraine.

Отримано 24.11.2020